

КЕРІВНИКИ ДЕРЖАВ, НЕ БІЙТЕСЯ БУТИ СВЯТИМИ

До 90-річчя від дня народження Ф.Т. Моргуна

МОРГУН Федір Трохимович (9.05.1924—7.07.2008) — українець, агроном, доктор сільськогосподарських наук, державний діяч, еколог, перший міністр із охорони природи СРСР, іноземний член НААН України, письменник-публіцист. Народився на хуторі Олександрівка Красноармійського району Донецької області в селянській родині з шести осіб; у 1941 р. закінчив 9 класів СШ с. Родівка. Учасник Другої світової війни, в 1943—1944 роках звільняв Україну від Донбасу до Карпат. У 1949 р. закінчив із відзнакою Дніпропетровський сільськогосподарський інститут, у якому очолював загін із відбудови зруйнованих війною корпусів та студентське наукове

товариство. Відмовився від аспірантури, працював на Полтавщині (1949—1954) — від агронома, керівника Райківського відділення Орхівського радгоспу Лубенського району до головного агронома Полтавського обласного цукробурякотресту. В 1954—1965 рр. — у Казахстані на цілині: від директора радгоспу "Толбухінський" (Кокчетавська область) до начальника Управління сільського господарства Цілинного краю (м. Цілиноград, тепер Астана, столиця Казахстану). В 1965—1969 рр. — завідувач сектору Сибіру сільгоспвідділу ЦК КПРС (м. Москва), перший заступник Голови Ради Міністрів Киргизької РСР (1969—1973, м. Фрунзе, тепер Бішкек).

У 1973—1988 роках обирався першим секретарем Полтавського обкому КП України. На основі ідей про біосферу і ноосферу **С. Подолінського**, **В. Вернадського**, **М. Руденка** Федір Моргун модифікував безвідвальну ґрунтозахисну технологію землеробства **І. Овсинського**, **Т. Мальцева**, **О. Бараєва**, канадських та американських фермерів і разом зі вченими, фахівцями та селянами широкомасштабно впровадив на Полтавщині. Завдяки цьому за 1974—1988 рр. було додатково отримано 3 млн. 50 тис. тонн зерна, багато іншої продукції села. Економія пального за ці роки становила 119 тис. т, а чистий прибуток — 678 млн. крб. (у цінах того часу, коли хлібина коштувала 20 копійок). За період опанування системою екологічного землеробства область не використала жодного карбованця державних коштів. Усупереч політиці партії та уряду на ліквідацію "неперспективних" сіл, Полтавщина стає плацдармом передового досвіду шляхобудування з асфальтовим покриттям, забудови та газифікації села. Відроджуються музеї-садиби видатних людей регіону зі світовим ім'ям — письменника **Миколи Гоголя**, теоретика космічних польотів **Юрія Кондратюка (Шаргея)**, педагога **Антоніа Макаренка** та інших. Будуються співоче поле та велетенський стадіон у Полтаві, поновлює роботу знаменитий Сорочинський ярмарок.

У 1978 р. Ф. Моргун відмовляється від пропозиції **Л. Брежнєва** зайняти вакансію секретаря ЦК КПРС із сільського господарства (пізніше пленум обрав на неї

М. Горбачова, якого просував голова КДБ **Ю. Андропов**). У 1988 р., обговорювали його кандидатуру як імовірного президента України, під тиском **В. Щербицького** і **М. Горбачова** був призначений головою вперше організованого Державного комітету СРСР із охорони природи (1988—1989 рр.). У червні 1989 р. на засіданні уряду в Кремлі виступив із критикою прийнятої Політбюро ЦК КПРС і Радою Міністрів програми будівництва економічно витратних і екологічно шкідливих заводів із виробництва штучного кормового білка з парафінів нафти. Наполягав на розв'язанні білкової проблеми за рахунок вирощування гороху, сої, ріпака, соняшнику та кормів з бобових і багаторічних трав. За цей виступ одержав від Горбачова і Рижкова відставку, хоча незабаром опоненти в Політбюро й уряді переконалися, що проект учених-мікробіологів — блеф, а **Ф. Моргун** мав рацію (див. його книгу: "Конец света? Или..." (1991, 1994, 1997). Не випадково історик **О. Губко** назвав Моргуна внутрішнім "партійним державним дисидентом".

Опинившись на пенсії, опальний у Москві та Києві экс-міністр екології захистив докторську дисертацію в Московській сільськогосподарській академії імені **К.А. Тімірязєва** (1995). У 1995—2001 рр. — радник голови адміністрації Белгородської області **Є.С. Савченка**. В 1998 р. за внесок у сільськогосподарську науку й практику, за велику природоохоронну роботу удостоєний

звання Людина року в Росії. Від 2001 року — радник голови Полтавської облдержадміністрації.

Прозаїк-публіцист, член спілки письменників із 1974 р., автор понад 80 книг ("Хліб і люди" перекладена багатьма мовами народів світу). Син **Володимир** — професор психології (м. Полтава) і дві дочки: **Алла Строчкова** — доцент, викладач англійської мови (м. Москва) і **Наталія Мельник** — старший викладач російської мови і культурології (м. Полтава).

Помер унаслідок автокатастрофи під Охтиркою по дорозі на Всеросійський день Поля на Белгородщині. Похований на Новоміському цвинтарі у Полтаві поруч із дружиною **Олександрою**.

Має нагороди СРСР (Герой Соціалістичної Праці, чотири ордени Леніна, два — Вітчизняної війни I ступеня, чотири — Трудового Червоного Прапора та багато медалей) й України (кавалер ордена Миколи Чудотворця — за примноження добра на землі та ордена Ярослава Мудрого V ступеня). Вулиця м. Полтави, на якій **Федір Моргун** мешкав останні роки, названа на його честь.

Полтавська державна аграрна академія започаткувала від 2010 р. періодичні (раз на два роки в травні) Всеукраїнські Моргунівські читання з міжнародною участю "Вернадськіанська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем".

Як трапилося, чому сталися всілякі помилки і відхилення правителів та ідеологів провідних держав світу від заповідей Христа, Магомета, Будди, чому спаплюжені мрії всіх народів світу бути братами, навіщо звучать заклики до розпалювання класової, расової, міжнаціональної ворожнечі, до підготовки й розв'язування воєн, триває нестримна гонитва засобів масового знищення людей!? Усе це привело до того, що стає можливим загибель природи на нашій планеті та крах сучасної цивілізації.

Найбільша помилка людського суспільства впродовж останніх двох століть полягає в тому, що фізиці, хімії, геології, механіці та іншим технічним наукам було дозволено відтіснити філософію і гуманітарну думку на задвірки цивілізації. У результаті цього основоположними і провідними науками в справі виховання школярів, молоді та й дорослих людей виявилися не вчення, що закликають до добра, гуманізму, глибокої людської доброчесності в душі **Монтеск'є**, **Гете**, **Толстого**, **Достоевського**, **Гоголя**, **Шевченка**, **Львіна**, **Вернадського**, **Короленка**, а науки технічні, які переконували, що людині "все дозволено", що їй усе під силу, вона не лише може, але й зобов'язана підкорювати природу, створювати проекти, що забезпечують її панування над природою.

Мудрі люди, не зашорені монопартійною ідеологією, добре знають, що витoki сьогодення завжди виявлялися в минулому — в будь-якому, далекому або близькому. Там, у його глибинах, знаходилися причини, що колись розірвали єдність людини і природи. Хто в цьому винен? Більшість соціологів вважають,

що такий стан речей зовсім не зумовлений прогресом. Аби побачити розірвані зв'язки невикористаних можливостей, відстежити ланцюги причин і наслідків, які лягли тепер важким тягарем на цивілізацію, треба спробувати прослідкувати дві лінії розвитку — природи й людського суспільства, і зрозуміти суперечність, що виникла між ними.

Молодість людства тривала довго. Людина встигла виходити Землю вздовж і впоперек, заглянути в найглухіші її куточки, спробувала полювати на всіх звірів, із деякими — подружитися або взяти з собою в мандрі, а ще багато-багато винищити. Але прийшов час зрілості, час відчуття власних сил, і людина збагнула, що треба думати про майбутнє.

Як показали дослідження кількох десятиліть, у системі стосунків "природа—людина" природа виступала не пасивним, тим більше страждальним, партнером. Людині лише здавалося іноді, що вона бере гору над природою, що не природа їй, а вона природі диктує свої закони, за якими остання починає слухняно слідувати.

Чим далі розвивалася наука, тим глибше вона осягала систему Всесвіту, в якому людині відведено не мале, але й не настільки вже велике місце, тим частіше вона підводила людину до висновку, що шлях прогресу визначається зовсім не нав'язуванням природі своїх бажань. Ця дорога вимагає вдумливого і неквапного усвідомлення законів і закономірностей природи, уміння ними користуватися, оскільки людина в своїй біологічній суті залишається її частиною, підкоряється законам біосфери.

Терпляча, гнучка, самовідновлювана природа відступала протягом останніх століть перед тиском людини, яка опановувала сили пари, електрики, атома, розвивала металургію, хімічну промисловість, використовуючи природні ресурси, знищуючи й переробляючи для своїх потреб, зокрема, безмежні кількості біомаси.

Людині здавалося, що багатства біосфери невичерпні. Вона вирубувала ліси, розорювала степи, створювала водосховища, намагалася розтопити льодовики в горах і спрямувати в зворотній бік течії річок.

Але раптово все змінилося. Після кількох сотень років переможної війни з природою за якихось півтора-два десятиліття з'ясували, що все не так просто й не так добре. Останнім часом багато вчених у нашій країні та за кордоном почали бити тривогу з приводу погіршення водного режиму на величезних територіях. На очах нашого покоління міліють Каспійське й Азовське моря, зменшився стік води на Волзі, Дніпрі, Дністрі, Доні, Уралі, Кубані та інших річках. Немає потреби перераховувати приклади сумної долі багатьох малих річок і озер, що пересихають.

Світова наука констатує, що на 70% всіх оброблюваних земель постійно відчуються наслідки засухи. Нестачу вологи почали спостерігати землероби навіть таких країн, як Англія і Японія, де раніше постійно для обробки ґрунту застосовували засоби для усунення надлишкового зволоження. Загроза "водного голоду" набуває зараз глобального характеру.

Прісної води бракує не через нестачу її на земній кулі, а внаслідок порушення людиною ланцюга, що поєднує воду з ґрунтом. **П. Янович** пояснює дію цього водорегулюючого механізму, створеного природою, так: *"Під покривом степової рослинності цілинного степу лежить дернина — суцільна маса густо переплетеного коріння з частками ґрунту. Ця товста (6—15 см) "повстина" настільки міцна, що навіть зараз служить будівельним матеріалом для стін, а дахи будинків покривають дерном. Після розкладання коріння залишається багато отворів зі щільними стінками (на кшталт губки), через які вода і повітря вільно проникають у глибину ґрунту. Водночас, цей шар заважає вільно випаровуватися волозі безпосередньо з ґрунту й воно проходить, зазвичай, через рослини."*

Волога затримується в щілинах, що утворилися після перегнилого коріння і в невидимих для ока нірках мільйонів комах, в органічних залишках рослин, павуків, мурах і всієї маси мікроорганізмів, які додають ґрунту високої гігроскопічності. Зайва вода, що просочилася в глибину ґрунту, затримується на водонепроникних шарах і джерельцями знов виноситься на поверхню, живлячи річки, озера і болота".

Плуг руйнує цей хитромудрий механізм. Пласти дерну, понівечені й перевернуті, не затримують вологу — вона випаровується, розноситься вітрами. Дернина створюється десятками років, а плуг щороку переміщує землю, що не дає можливості корінню переплестися. Отже, саме в цьому полягає різниця в будові "культурного" поля від незайманих ґрунтів, як купа цегли від побудованої споруди. В результаті частоті

глибинної оранки, що повторюється, на поверхні поля утворюється ізоляційний шар, який не лише припиняє накопичення й збереження води, але й сприяє інтенсивному стоку талих і дощових вод, що змивають ґрунт бурхливими потоками. Це призводить до пагубних повеней, навіть селевих потоків і невинуватеної втрати прісних вод.

Останніми роками вчені багатьох країн встановили, що кількість води збільшується у всьому Світовому океані. Що ж змушує зростати моря? Що ж стоїть за такими фактами?

Поля, сплюдзовані плугом, стають легкою здобиччю вітрової та водної ерозії й втрачають родючий шар ґрунту з гумусом

Культиватор, що підрізає коріння й залишає стерню на поверхні ґрунту

Елемент полтавської технології безвідвального обробітку ґрунту — три в одному: плоскоріз, голчаста борона й каток

Підйом рівня морів відображає зміни, що відбуваються в житті всього Світового океану. Як відомо, тепер він покриває своїми водами дві третини планети, вміщуючи в собі основну масу гідросфери — понад 1,3 млрд кубічних кілометрів. Проте не виключено, що в недалекому майбутньому це співвідношення може змінитися, і зовсім не на користь суші.

Океанська вода прибуває. Морські водомірні пости, яких тепер налічується у світі понад півтори тисячі, з початку нинішнього століття реєструють підйом рівня Світового океану. За результатами підрахунків удалося встановити: за останніх 50 років Світовий океан "підріс" майже на десять сантиметрів. Швидкість підйому його рівня становить 1,5 мм за рік, що збільшує водну масу на 542 кубічних кілометри.

Звідки з'являється ця вода в океані?

Учені вважають, що вона надходить в результаті танення льодовиків і з материків. Від початку століття середнє зниження рівня безстічних водоймищ становить 1,5 м. Тим самим із запасів поверхневих вод було вилучено близько 3 тисяч кубічних кілометрів, тобто еквівалент підйому океану більш ніж на один сантиметр. Безстічні водоймища чутливо реагують на зміни гідрометеорологічного режиму великих континентальних регіонів. Відповідно, зменшення об'єму озер, скорочення їхніх площ, падіння рівня води можна розглядати як серйозні сигнали: відбувається глобальна перебудова всієї складної системи водообміну, свідками якої ми стаємо вже нині.

Відомо, що основний механізм кругообігу води на Землі працює за схемою: океан—атмосфера—материк. Вода випаровується з поверхні велетенських водоймищ, потрапляє в атмосферу, а звідти, у вигляді опадів, знову на материк. Основна її маса відразу ж, як губкою, вбиралася ґрунтом цілих степів, лісів та інших угідь. І лише талі або після особливо сильних злив води не повністю всотував ґрунт — через річковий стік вони знову виносилися до просторів океану, поповнюючи його запаси.

Бере на себе сміливість висловити припущення, що тепер, коли у всіх країнах світу плугом зруйновано гігроскопічність сотень мільйонів гектарів ґрунтів, характер кругообігу води на земній кулі не може не змінитися. Звичайно, для цього є багато й інших причин, але однією з них, безперечно, є згубна робота плуга...

Усі річки чорноземів Росії й України чудові, але серед них одні з найпрекрасніших — водні артерії Белгородщини. Область розташована на вищих відмітках Середньоруської височини. Витоки Сіверського Донця, Псла, Ворскли, Оскола, Нежеголі, Тихої Сосни, Айдара та десятків інших річок і сотень їхніх приток зароджуються у високих крейдяних горах. Дуже часто з початкового джерела б'є ключем, що клекоче метровою шириною, кришталево чиста холодна вода. З цих джерел люди сміливо п'ють студеної воду, і горло не болить, бо вона стерильно чиста — в крейдяних горах хвороботворні бактерії не приживаються.

Але така благополучна картина й на Белгородщині лише у верхів'ях річок. Сіверський Донець чистий лише до Белгорода, Ворскла — до Яківлівської копальні, Оскол — до міста Старого Осколу. Аналогічний стан і з іншими річками, води яких забруднені місцями, промисловими гігантами, крупними тваринницькими фермами, побутовими відходами не лише великих міст, але й малих населених пунктів.

Наші річки та інші водойми загалом потрапили в біду. Ми, люди, створили цю біду, нам її й усувати. На сьогодні є досвід вирішення цієї проблеми, і ми маємо змогу впоратися з нею.

Врятуємо кургани, відновимо родючу силу степу, очистимо річки й водойми — відродимо цим і приємно красу свого рідного краю. А значить, і собі життя прикрасимо, і відкриємо широку дорогу масовому туризму з Європи, Азії, Америки. Наші благословенні російський та український краї будуть відвідувати допитливі люди не менше, ніж Італію, Іспанію, Грецію, Єгипет та інші країни, керівники й народи яких зуміли добре показати себе, побачити інших та мати від цього моральне задоволення й надійну матеріальну вигоду.

Нерозважливе ставлення людини до природи завжди обертається для неї бідою. Природа жорстоко помститься всім, хто нехтує її законами, по-варварськи ставиться до її благ. Найлегше створювати труднощі. Куди складніше вести справи так, щоб якнайкраще користуватися ресурсами природи, не порушуючи її законів.

"Людина вперше реально зрозуміла, що вона житель планети, — писав про єдність "біосфери" і "ноосфери" академік В.І. Вернадський. — Вона, як і все живе, може мислити і діяти в планетарному аспекті лише в області життя — в біосфері, в певній земній оболонці, з якою вона нерозривно, закономірно зв'язана і тіти з якої вона не може".

Учені дійшли висновку, що існування людини залежить від природного середовища — і не якого-небудь взагалі, а саме того, в якому вона з'явилася, сформувалася, разом із яким розвивалася впродовж сотень тисяч років. Людині потрібне повітря — але лише такого хімічного складу, яким вона дихала протягом всієї своєї історії; їй потрібна вода — але вода з тими домішками, до яких пристосувався її організм, а не з якими-небудь ще; їй потрібна їжа, але саме такого хімічного складу, який задовольняє потреби її організму. Врешті-решт, їй потрібна вся біосфера Землі — така, в якій вона виросла, а не зіпсована промисловими викидами й радіоактивними відходами.

І якщо люди зацікавлені у власному майбутньому, вони повинні уважно ставитися до свого теперішнього, а значить, у першу чергу, — до землі, яку отримали від попередніх поколінь і яку повинні передати нащадкам.

Більшовицькі вожді провели величезну роботу: де небаченими в історії людства репресіями, а де витонченою пропагандою проти релігії і віруючих людей, створили науку про класи і класову боротьбу й впровадили її в життя в Радянському Союзі. Нацисти —

Ф. Моргун (третій ліворуч) показує плоскорізи на полтавських ланах с. Ісківці письменникам, серед яких (праворуч від нього) три богатири української літератури — П. Загребельний, О. Гончар, Б. Олійник та голова господарства, Герой Соціалістичної Праці М. Юрченко

Ветерани казахстанської цілини академік О. Бараєв (праворуч) та лідер Полтавщини Ф. Моргун (ліворуч) знайомляться з українським варіантом ґрунтозахисної системи землеробства

Майбутній перший міністр екології СРСР Ф. Моргун закликає на полтавських полях майбутнього генсека КПРС і першого президента СРСР М. Горбачова берегти природу й село

Президент Республіки Казахстан Н. Назарбаєв вітає в Астані (2004 р.) першоцілінника Ф. Моргуна під час урочистостей з нагоди 50-річчя підняття цілини

Гітлер, Геббельс і К° — створили злочинну ідеологію про перевагу однієї раси над іншими та почали її впроваджувати. Фашизм, більшовизм, японський мілітаризм та уряди США, Англії, Франції, що їм потурали, стали на шлях підготовки до війни: створення численних армій із небаченою кількістю військових кораблів, літаків, танків, гармат і боеприпасів, впровадження політики повального розграбування природних ресурсів — залізняка, вугілля, нафти, газу, лісу, отруєння повітря, води й ґрунту. В Другій світовій війні цей розбій над природою ще більше посилювався. Не зменшився він і впродовж усього післявоєнного періоду. В страшніших руйнівних масштабах цей розбій триває і тепер, вже в третьому тисячолітті.

Людина повинна, зобов'язана зрозуміти гармонію узгодженого, збалансованого розвитку біосфери й суспільства, досягти цього можна лише в тому випадку, якщо розглядати Людину і Природу в єдності. Люди здатні погоджувати свою діяльність із законами природи й домогтися загального процвітання. Можливість початку нової ери економічного розвитку залежить від обов'язкового успіху політики оптимального використання й розширення бази природних ресурсів.

Але це не станеться само собою. Потрібні небувалі радикальні заходи. Природа ставить перед жителями нашої планети вибір: солідарність або смерть? Інших доріг у людства немає. Ніколи ще люди не володіли такою владою над своєю долею і долею планети. Аби не стати жертвами власного інтелекту й своєї ж недалекості, вони вже сьогодні мають добитися того, аби мудрість і дар передбачення запанували над знаннями й технічними можливостями.

Реальні факти переконують, що подальше ігнорування екологічного імперативу в соціально-економічних програмах держав приведе не лише до економічного краху. Існують всі підстави вважати, що довкілля наближається до критичного стану, за яким може настати всесвітня катастрофа. Незважаючи на це, маховик розбалансування гармонії природи далі набирає згубних обертів. Численні світові та вітчизняні дані свідчать, що стан довкілля на планеті продовжує різко погіршуватися, процеси деградації природних систем у результаті господарської діяльності поглиблюються. Потужність створених людством засобів руйнівної дії на землю, воду й повітря перевищила захисні сили природи.

Свого часу, а точніше — своєчасно, **Вернадський** попереджав про те, що людська індустріальна діяльність за своїми масштабами сумірна з найпотужнішими геологічними процесами. Нині вчені підрахували, що всі вулкани щороку викидають з надр у вигляді лави й попелу 16 кубічних кілометрів земних порід. А бульдозерні, бурові, екскаваторні зусилля вивертають ґрунту й порід понад 60 кубічних кілометрів — тобто вчетверо більше, ніж вулкани!

Уся біосфера щороку виробляє приблизно 100 млрд. тонн живої речовини. У наш час людина в процесі індустріальної і сільськогосподарської діяльності перевершила масштаби виробництва біосфери. Люди

прорахувались. Потрібна негайна корекція, аби не збитися з дороги подальшого прогресу.

В останні десятиліття нашого неспокійного сторіччя людство виявилось на роздоріжжі: одна дорога — самознищення, друга — можливість збалансованого співіснування в природі та з природою. Зберегти природу — означає врятувати людство. Таке завдання стоїть сьогодні перед сучасним суспільством.

Порушення балансу стосунків суспільства і природи — загальний біль людства. Він торкається всіх, незважаючи на багатство і бідність. Справді, протягом усієї своєї історії Людина прагнула розірвати пута, які пов'язували її з Природою. Поступово, з кожною черговою перемогою над природою, вона, хоч як це дивно, все більше залежала від неї.

Настав час поставити під сумнів будь-які економічні ініціативи, якщо вони завдають збитку навколишньому середовищу. Наш найперший обов'язок перед власними дітьми й онуками — забезпечити їм майбутнє, зробити все можливе, аби вони не успадкували від нас планету з виснаженим або необоротно зруйнованим довкіллям.

У всіх чотирьох виданнях своєї книжки "Кінець света? Или..." я розповідаю про тяжкий стан довкілля на планеті взагалі, в Україні й Росії зокрема, показую позитивний досвід природоохоронної роботи в Західній Європі, США, Японії та переконую, що є шанс врятувати становище, якщо вся світова спільнота проводитиме природоохоронну роботу так, як це відбувається тепер у Німеччині, Японії, скандинавських та інших країнах.

Тут дозволю собі послатися на оцінки, висновки і пропозиції вищого авторитету Росії в питаннях екології. Газета "Аргументи і факти" (№ 39 від 29 вересня 1996 року) опублікувала відповіді голови Держкомітету з охорони природи академіка **Віктора Івановича Данілова-Данільяна** на запитання президента Міжнародної асоціації "Особа, екологія, світ" **Юрія Гуца**. На запитання: "Скажіть прямо: через скільки років почнеться безповоротний процес, що призведе до катастрофи Землі?" була пряма відповідь: "Це питання екологи ставили собі багато разів. І, як правило, відповідали: в середині наступного століття. Але останні дані вражають і змушують припускати, що це трапиться близько 2030 року. Довкілля нашої планети створене біотою — біологічними організмами, які живуть на Землі близько 4 мільярдів років. Вони не лише пристосувалися самі до земних умов, але й пристосували до себе довкілля. І біота — система життя — за 4 мільярди років навчилася регулювати стан довкілля, підтримувати кліматичні характеристики, температуру океану, склад поверхні вод, суші, ґрунтів тощо. Отже, людство не винайшло нічого, що могло б замінити біоту як регулятора довкілля. Але за час свого недовгого існування воно вже знищило 70 відсотків природних екосистем, які здатні переробити всі відходи. Прикладів безліч: руйнування озонового шару, зменшення планктону морів і океанів — одні з найбільш волаючих. Але, наголошую, знищення біо- і екосистем — найстрашніший знак близької катастрофи".

Ф. Моргун (другий ліворуч) серед депутатів Верховної ради СРСР разом із киргизьким письменником Ч. Айтматовим (праворуч)

Конкретно причину майбутньої біди важко назвати: перенаселення, "парниковий ефект" як наслідок науково-технічного прогресу, або, припустимо, економічна система "суспільства споживання". Швидше за все, що впливає з цілого комплексу чинників, людство просто вибрало абсолютно неправильну дорогу — пішло на завоювання природи. В доісторичні часи відкриття вогню, розвиток системи відсічення вогневого землеробства стало початком знищення природних екосистем. Проте, навіть у XVIII столітті людство ще перебувало в гармонії з природою. А ось наприкінці XIX століття почався дисбаланс між дією людини на довкілля і можливістю біоти реагувати на неї. Академік *Данілов-Данілян* мислить реально, дає об'єктивні оцінки. Він підкреслює серйозність моменту — з надією і впевненістю, що буде вжито заходів для виправлення становища і недопущення катастрофи.

У книзі "Кінець света? Или..." я переконую, що розум, праця і воля людей у змозі вирішити й цю проблему. Саме філософи, гуманісти повинні переконати людей, що немає підстав сліпо вірити тим, хто малює наше майбутнє в похмурих тонах, хто постійно твердить, що наближається "кінець світу", що енергетична криза, сировинний голод і забруднення довкілля протягом декількох десятиліть знищать людство.

У людей є всі підстави бути оптимістами. Розумні голови вже зробили немало екологічних проєктів і пропозицій. Країнам і народам треба лише реалізовувати ці проєкти швидше, ніж насувається катастрофа. Девіз: *"Не сидіти склавши руки, а діяти!"*, — примирить і об'єднає всіх людей доброї волі, людей різних світоглядів і політичних переконань, що замислюються про майбутнє людства.

Головну біду довкіллю принесла безвідповідальна урбанізація. Формування більшості великих міст світу відбувалося часто стихійно. Замість докорінної перебудови старих будівель на периферії зростали новобудови. В результаті міста розповзалися вишир,

Керівник Полтавщини Ф. Моргун із російським патріархом безплужного обробітку, народним академіком Т. Мальцевим біля полтавської криниці

поглинаючи величезні масиви лісів і полів. А в старій, центральній їхній частині закривалося сонце і зникав свіжий вітер, огортав поступово задушливий "смог". Жителі вимушені ходити вулицями й тротуарами, на яких немає вільного місця через тих, що рухаються, і припарковані автомобілі.

Тут хочу особливо підкреслити, що урбанізація впродовж багатьох століть по суті переросла в безжальну війну з природою, особливо жорстокою в останні десятиліття. А сьогоднішнє відчуження селянина від землі — це і наслідок, і головна причина подальшого відчуження людини від природи взагалі, це основна біда всього людства. Трагедія хлібороба вже стала характерною для всього світу. Вона виявилася незрозумілою урядам, у першу чергу високорозвинутих індустріальних країн. Багатьом досі неясно, що вони "успішно" вирішують продовольчі програми не за рахунок поліпшення умов життя і роботи селян, а за рахунок пограбування природи своїх територій і, особливо, слабкорозвинутих країн, що мають вільні землі, а також Світового океану.

Місто тривалий час уважалося синонімом "цивілізації", науковим і культурним центром. Але тепер лише сліпий може не бачити, що роздуті, відірвані від природи міста стають місцем морального розкладання і занепаду, де молодь втягується у світ злочинності, проституції і наркоманії, а діти піддаються всьому екологічним і техногенним небезпекам, результатом чого є погіршення їхнього здоров'я. Причина ж — низька якість санітарно-гігієнічних заходів, перевантаження систем каналізації і транспорту, неприбрані сміття, погане водопостачання, перенаселення, забруднення довкілля промисловими підприємствами, і це далеко не весь перелік.

Нічого не можна шкодувати для того, щоб забезпечити дітям фізичне здоров'я, нормальний розвиток і довге життя. Це може бути досягнуто лише шляхом збереження й примноження зеленого покриву, чистоти повітря й води.

Великий вплив міста на формування моралі сільського населення. Але поки що ця проблема у нас ще не вивчена досконало. Нині багато говорять і пишуть про втрату селянином відчуття господаря. На жаль, це так. Але причину цієї втрати шукають у самому селі. Ні, не згоден! Відчуття господаря буквально знищене у селян не селом. Це вплив нашого сучасного міста.

Місто, де раніше жив майстер, що приймав селянського сина в підмайстри, місце, де шматок хліба добувався потом і мозолями, тепер перетворилося у відносно зручну схованку від... праці. Тут з'явилася можливість безтурботно прожити практично кожному. Погляньмо на вулиці, тротуари, магазини будь-якого міста в робочий час. Здається, населення всього міста у відпустках або відгулах. Люди без кінця їдуть, біжать кудись, стоять або розмовляють, сидячи на лавках. І тут уже майже ніхто не може шити пристойний одяг і взуття; зробити ходовим, як у японців, магнітофон або телевізор; світового рівня, як у німців, двигун внутрішнього згорання або автомат із виробництва продуктів харчування. За останні роки в містах почалися масові відмови матерів від дітей, нестримно зростають бомжування, наркоманія, проституція, рекет, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, тероризм та інші ганебні й небезпечні явища.

Наше завдання — довести людям, що час, який ми переживаємо, дуже складний, але становище можна виправити. Від нас усіх залежить, якими будуть обличчя Землі й наші: потворними чи прекрасними. Переконати людей, що Земля дісталася нам не лише у спадок від предків, але також узята в борг у нащадків, — наш святий обов'язок. Небезпека екологічної катастрофи непокоїть кожного з нас, але запобігти їй ми можемо і повинні — в спільній, конструктивній, буденній і щоденній роботі!

Уряди всіх країн, і в першу чергу індустріальних, повинні вжити дієвих і рішучих заходів, щоб вирішити найважливіші екологічні проблеми сучасності. Сьогодні це найперше клопотання керівників і політиків, тобто тих людей, котрим народи довірили владу в наш час — на рубежі другого і третього тисячоліть нової ери. Нинішні президенти, канцлери, прем'єр-міністри зобов'язані не допустити вселенської катастрофи.

Насіння біди, в якій виявилися наші батьки й діди, було посіяне раніше — за підсумками Першої світової війни. Для того, щоб напередодні тієї світової пожежі зуміти передбачити її результати, в керівництві Німеччини, Австро-Угорщини, Росії, Франції, Англії були потрібні люди, що керуються винятковою творчою силою і високим відчуттям відповідальності. Серед тодішніх кайзерів, царів, королів і прем'єр-міністрів таких не виявилось. Шовіністичний і націоналістичний чад підсилювали редактори газет і політики сумнівних партій, що підгодовуються ще сумнівнішими спонсорами. Обдурені натовпи росіян у Петербурзі, німців — у Берліні, французів — у Парижі, а потім й англійців — у Лондоні тріумфували з приводу початку війни,

палили посольства країни-супротивника, жадали бурі й швидкої перемоги. Останнє для всіх виявилось нездійсненним, а бурь і горя, катастроф і трагедій всі отримали сповна.

Після закінчення Першої світової бойні відповідальність за мир знову покладалася, головним чином, на керівників західних країн, від них знову вимагалися воля і твердість. Але не знайшлося ні одного, ні другого. Ті, які опинилися при владі, не усвідомили ні важливості свого становища, ні наявних можливостей, ні сподівань змучених народів. Вони проявили дивну пасивність, проігнорували необхідність перетворень, які буквально напрошувалися самі, — для продуманого й відповідального впорядкування територіальних питань і для підтримки добросусідських стосунків держав і народів. У правителів того часу переважали почуття егоїстичного націоналізму, а не інтересів Європи й народів усього світу. Вони не відчували ні важливості моменту, ні заклику епохи до нового — і пішли в бік від перетворень, потрібність яких, повторюю, диктувало саме життя.

Я спеціально наводжу ці історичні приклади, сподіваючись, що мою скромну працю й ці рядки прочитають люди, яким народи сьогодні вручили в руки владу, свою долю, долю дітей і внуків. Сподіваюся також, що перші керівники вживуть радикальних заходів для надання небувалої досі допомоги селянству — в ім'я порятунку природи й вічного життя на нашій прекрасній Землі.

Громадяни, які обирають державних і політичних лідерів, пам'ятайте! Якщо ваші обранці на вищій державній й партійній пості не ставляться до питання охорони природи як до найважливішого питання, вони не заслуговують вашої довіри.

Для успішного вирішення проблем охорони довкілля на всій планеті потрібно лише 7—8 відсотків бюджету індустріально розвинених держав. Ось над чим треба подумати — і зробити відповідні кроки — урядам провідних держав світу, а не продовжувати згубні перегони з виробництва зброї тотального взаємознищення.

Керівники держав і політичні лідери! Уважно погляньте і прислухайтеся — і ви відчуєте, що понівечена природа й діти Землі стукають у двері ваших кабінетів, волають до ваших сердець і совісті. Не бійтеся бути святыми! Не залиште без уваги ці заклики, використайте владу, аби врятувати планету, природу і людей.* ■

*Федір МОРГУН
Москва — Полтава, 2000 р.*

* Друкується за однойменним виданням:

Моргун Ф. Т. Руководители держав, не бойтесь быть святыми. Заключение слово // Моргун Ф.Т. Руководители держав, не бойтесь быть святыми. — Полтава : Полтавский литератор, 2006. — С. 365—382.

Вперше опубліковано замість післяслова до книги: Моргун Ф.Т. Крестьянин — Мировая Душа. — 5-е изд., доп. и перераб. — Белгород : Крестьянское дело, 2000. — С. 246—261.